

מהדורה שניה לכרך הראשון, בצירוף מפתח למאמרי הזוהר, דף בוהר מול דף בתרגום העברי, וכן תיקונים והשלמות. מפעל זה, שהוא עריכה שיטתית ומדעית של עיקר מאמרי הזוהר בתרגום העברי ולפי נושאייהם, תוכנו לכתחילה לשני כרכים. אולם בהמשך העבודה נתרחה היריעה לפרופ' תשבי, ועוד עם זאת המהדורה השניה לכרך הראשון נתבשרנו כי במגירותיו חומר לכרך שלישי ואחרון, שרק עם הופעתו יושלם המפעל.

תכנית הסדרה כולה מצטיירת אפוא כך: הכרך הראשון כולל את התחום שמעבר לאדם, האלהות, סטרא-אחרא ומבנה העולמות העליונים. בכרך נמצא מבוא מקיף לספר הזוהר, מבנהו, פירומו, תולדותיו ומסכת הבקורת עליו. לאחר-מכן נדונה ההשקפה על האלהות לפי בחינותיה השונות: איך-סוף, הספירות, השכינה, השפע והנהגה. סטרא-אחרא — מערכת כוחות הטומאה, שדים ורוחות; בפרקים אלה קובצו רוב הקטעים העוסקים בספירות הטומאה ובקליפות. בסיום הכרך הראשון, תיאור מעשה-בראשית, הבריאה, ומעשה-מרכבה — כיסא-הכבוד, המלאכים וחיות-הקודש, ותיאור עולם ומלואו על רקיעו, שמשו וכוכביו לפי השקפה זוהרית. חלקי הספר וסדרותיו בנויים בדרך זו: מבואות קצרים לכל נושא, ולאחריהם מבהר קטעים מתורגמים עברית, בצירוף חילופי-נוסחאות, ביאורים, הערות שוליים ומראי-מקומות.

הכרך השני שיצא לאור בשנה האחרונה, כולל את תורת-האדם, כלומר האנתרופולוגיה הזוהרית. נושאו העיקריים הם חיי-אדם והתנהגותו המוסרית והדתית. הכרך מחולק לשלושה חלקים. הראשון עוסק בתורת-הנפש לפי מושגי הזוהר: חלקי הנפש ותפקידם, רוח ונשמה, גוף ונשמה, שינה וחלום, ומיתה. החלק השני עיקרו עבודת-הקודש — המשכן ובית-המקדש, התפילה והכוונה; התורה המצוות והחגים. החלק השלישי דן באורח חיי-אדם — תורת-מידות זוהרית; חיי-האישות, יסודם ונהגיהם; צדיקים ורשעים, ופרשת התשובה, תיקון הפגם וכוחה של תשובה.

שדרוש מאמץ גדול כדי להבינם. לצערנו, דומה שמאמץ זה אינו כדאי.

חוסר תשומת-הלב שנוהג נ. שחם במבנה העלילה באחדים מן הסיפורים גובל בזילזול בקורא. עלילת "צעיף הערפל" נקטעת בלי שיותן לעמוד על הגיונה, סיפור-המעשה בנוי קטעים-קטעים שארכם ומקומם כמו נקבעו שרירותית, מהגם שאחדים מהם לא הושלמו כלל. ב"כדורגל" וב"כלב צולע בשדה" קשה למצוא עלילה. בעוד שבראשון באים תיאורי כמה פעולות אלמנטריות לשמש מסגרת למלל איך-סופי, הנה ב"כלב צולע בשדה" לא באו תיאורים כאלה אלא כדי להעלות אנקדוטות אחדות המאירות כביכול אי-אלה צדדים ביחסו של האדם החקלאי והלוחם אל המוות. סיפור-המעשה ב"תמונה בעתון" וב"ריח הדרים" הוא תעתיק לא-נעים של נוסח מוכר המובא מעבר-לים. אם הראשון הוא סיפור-בלשים ביווני, הנה "ריח הדרים" הוא סיפור מתתקן ביותר.

דמויות שמעלה נ. שחם, מושגים ודפוסי-התנהגות שהוא מייחס להן והערכה שהוא מעריך, טבועים בחותמן של גלופות שהוקות. תיאורים כתיאורי תגובתה של הכושיה למ"ג עו של אהובה, כתיאור דיוקנה של המרצה לאמנות, בת השופט, שניסתה "לרדת" להמונים, וכתיאור תגובת הסופר, התעשיין, חבר הקיבוץ והעסקן, להצעתה להנציח זכר קדושי עירייתם — כיוצא בהם קראנו ברפורט-טו'ת עתונאיות, בתסריטים ובפארודיות. הציניות שבה חוזר עליהן נ. שחם יש בה כדי להדהים.

א. ז.

משנת הזוהר

לפני שלש-עשרה שנה יצא כרך ראשון ל"משנת הזוהר", המכיל את גופי מאמרי הזוהר מחולקים לפי ענייניהם, בתרגום עברי של פ. לחובר וישעיה תשבי, בצירוף ביאורים, מבואות וחילופי-נוסחאות מאת ישעיה תשבי. לאחר שמונה שנים יצאה

* נתן שחם: ריח הדרים; ספרית פועלים, תש"ס; 1962: 238 עמ'.

לחקר הזוהר בדרך של ביורר שיטתי מקיף ובקורת מדעית. מסקנותיו הכריעו את הכף לצד איתור זמן חיבורו של הזוהר לסוף המאה ה"ג בספרד וגם לקבלת הדעה, שעלתה ובוטלה פעמים אחדות קודם-לכן, כי ר' משה דה-ליאון, ממקובלי ספרד שמספר ספרי-קבלה שלו נמצאים בעברית, הוא שכתב את עיקרו של הזוהר בשפה ארמית מיוחדת לספר זה, דבר הניתן להוכחה מבחינה לשונית, והוא שהפיץ את מגילות הספר בשייכו אותן לרשב"י כדי לתת תוקף וכיסוי כאחד לדעותיו ולהשקפת-עולמו המיסטית. דרך זו של פסודוריאפיגרפיה דתית היתה נפוצה מאד בימי-הביניים ולא היה בה טעם-לפגם, כפי שעלול קורא בן-זמננו לטעות ולחשוב. לכן גם אין הוויכוח עם הגישה הדתית, הטוענת אף בימינו לקדמות ספר-הזוהר, נושא אופי מגמתי; אין זה "זיוף" במובן שאנו רגילים לתת בו במושג זה. זוהר, אולי, תופעה הפוכה, וענין לנו באנשים שהעדיפו לפרש וליחס לאחרים מדוברי עצמם ובדרך זו להוסיף חטיבות רעיוניות חדשות למסגרת הדורות, חזת למחר וליחס לעצמם ולשטם דברים שכבר נאמרו וגודעו פעמים רבות — כפי שקורה לעתים קרובות יותר בדורות האחר-רונים.

"משנת הזוהר" על שני כרכיה שיצאו עד עתה, ובצירוף הכרך העתיד להופיע, משמשת מבוא וספר-לימוד יחיד-במינו לעולם היצירה הקבלית. לפנינו נסיון מעניין של גישה מתוך קטגוריות מדעיות ושיטתיות ליצירת-ענק שעד כה היתה כספר חתום לקרא הרגיל מפני לשונה הארמית, בגלל עולם-המושגים-והסמלים שלה. הדורש הסבר והכנה מוקדמים, ומפאת עירוב מוטיבים — ולע-תים, פיזורם — בחלקי הספר השונים, עד שלא תמיד הקורא מבחין במעבר מענין לענין.

ההתייחסות לספר קדוש כאל "טקסט מדעי" עשויה גם בימינו לעורר ספקנות בחוגים מסוימים. ואכן, נמצאים אנו כביכול בדרך של ניגודים; ספרים מועטים בתחום המחקר המדעי ביהדות, ובשטחי מדע אחרים בארץ, וכו לטיפול כה מדוקדק בכתיבתם — בחלוקה

הכרך השלישי העתיד לצאת יעסוק בביורר השקפות הזוהר בתחום ההיסטוריה האנושית והישראלית והאסכטולוגיה האישית והלא-רמית. הכרך המתוכנן יכיל, לפי הבטחת המחבר, שלושה חלקים: "שלושת הדורות", "גלות וגאולה" ו"שערי גמול". בקווים כלליים מקיפים אפוא שלושה כרכים אלה את שלושת התחומים הבאים: א. התחום הסנסצנדנטי — האלהות ומבנה העולמות העליונים; ב. התחום האנתרופולוגי — האדם והנהגותיו בינו לבינו, בינו לבין סביבתו ובינו לבין אלוהיו; ג. התחום ההיסטוריוסופי — דרך הראיה או דרך הפירוש שמביא האדם למיתח הקיים בינו לבין האלהות, בינו לבין הסביבה, או למיתח הקיים באלהות עצמה, כפי שמתברר לפנינו מתוך הקונפליקטים בהיסטוריה האנושית והישראלית, דוגמת הגלות, וכן בתחום חזונות-הקץ של היחיד ושל הלאום.

ספר הזוהר הוא אחד משלושת ספרי-היסוד הגדולים במורשת הספרות הדתית היהודית. גילגולים רבים עברו עליו ואלו המחקר בו ותקופות רבות היה היחס אליו שנוי במחלוקת. הספר מיוחס לר' שמעון בר-יוחאי וכך נתפרסם לראשונה מגילות-מגילות בספרד בסוף המאה השלוש-עשרה. תפוצה זו עוררה בזמנים שונים פיקפוקים לגבי מועד חיבורו המדויק ומידת האותנטיות אשר בשיכו לרשב"י. ספקות אלו אינם מורידים מערכו ומהשפעתו המכרעת על התפתחות הקבלה בדורות שלאחר גילוייו — על המרכז הרוחני החדש שקם עם קבלת-צפת והארי"י במאה ה"ט, על יסודות התיאולוגיה המשיתית והתנועה השבתאית במאה השבע-עשרה, ועל רעיונות החסידות בשתי מאותיה האחרונות. החוט המקשר השפעות אלו מובן לקרא ברומננו בעיקר מתוך המפנה שבא עם מחקריו של פרופ' ג. שלום, שהיה ראשון

* ישעיה תשבי: משנת הזוהר, גופי מאמרי הזוהר מסודרים לפי העניינים ומתורגמים עברית בצירוף ביאורים, מבואות וחילופי נוסחאות, כרך שני; מוסד ביאליק, ירושלים תשכ"א; 775 עמ".

וההגנה שזכינו להם". הלויתן הוא עצם מהותה של הקהיליה, המוגדרת כלהלן: "אישיות אחת, אשר כל אחד ואחד מבני המון גדול, בתוקף האמנות ההדדיות שביניהם, סמך ידו על מעשיה, כדי שתוכל להשתמש בעוצם ובאמצעים של כולם, כפי שתמצא למועיל, למען שלומם ולמען הגנת הכלל" (ע' 166).

כדאי לראות איך מגיע הובס מתוך שיקול הגיוני למסקנה ההכרחית של היוצרות הלויתן. ראשית השקפתו נעוצה בהבחנה בין מצב טבעי וזכות טבעית — לבין חוק טבעי. מצב טבעי לפי הובס הוא תוצאה ההשערה שלנו לגבי תקופה אשר לפני היוצרות הקהיליה — תקופה בה היתה לכל אדם זכות טבעית לכל אשר יעלה בדעתו. התוצאה היא שהמצב הטבעי נתפס כמלחמת הכל־בכל. החוק הטבעי פירושו שאנו מסיקים מערכת כללים מסוימת מתוך התבוננות במצב הטבעי וממשיכים אותם אל ההתחברות המדינית. החוק הטבעי הראשון אומר לאדם כי במצב שלום יהיה בטחונו רב יותר מאשר במצב של "מלחמת־הכל־בכל". שיקול־דעת נוספים מראים לאדם כי האינטרס שלו מחייב כריתת אמנה או חוזה חברתי שבאמצעותם בני־אדם מעבירים הדדית חלק מזכויותיהם תמורת הסיכוי לבטחון ולשלום במצב המדיני. עד כאן חלקו הראשון של הספר, העוסק באדם.

בחלק השני מתברר כי לא ייתכן כינון קהיליה ללא אישיות אחת השומרת על הבטחון והסדר. החוק הטבעי פירושו רק מעבר הגיוני וביסוס חוקי למצב המדיני על יסוד המצב הטבעי אולם אין בו כל ערובה לקיום הסדר הזה, וכאן הוא מושג הריבון — השלטון, אותו "לויתן" המאחד בקרבנו את כל הכוח המשותף אשר מסרו היחידים בהצטרפם בדרך האמנה למסגרת הקהיליה. לדעת הובס כוח זה אינו ניתן לחלוקה, השלטון חייב להיות תמיד אחד, ו"האישיות המלאכותית" המבטאה את הסמכות והכפייה הלפי כל היחידים הכלולים בה מוכרחה להיות אחדותית. לכן צורת השלטון הטובה ביותר היא המונרכיה, היות ובה הסיכוי המועט ביותר לחילוקי־דעות. אין

לעיקרי עניינים, בתרגום ובעריכה — כמצוי בפרקיה ובסדרותיה של משנת־הזוהר. ודומה כי חוקר צעיר מכל תחום שהוא הבא לערוך עבודתו או להגיש דבריו יכול, וגם חייב, ללמוד קודם־כל מהי מיתוזה של עבודה מדעית למופת בתוך ספריו של פרופ' תשבי.

כמו כן הרי הגישה המדעית לספר־הזוהר, ולעולם הקבלה בכללו, מעמידה זרמים אלה באור מובן יותר, ובמידה רבה גם חיובי, לעומת השלילה הסטואלית של היסטוריונים כגון גרץ, שהתייחסו לקבלה מתוך זילזול ובוז כאוסף כזבים, דמיונות־שווא ואמונות תפלות. במובן זה הגישה המדעית, שמצד אחד היא נזהרת משכלתנות מופרות ומצד שני מדוגמאיות דתית אטומה, מיצגת נאמנה את הטיפול ההוגן ביותר שיכלו לזכות לו נכס־תרבות אלה. יש לקוות כי ברבות השנים תצמיח אסכולה זו גם הוצאת תרגום עברי מלא לספר הזוהר, וספרי־עזר חשובים כגון מילון וקנפורדנציה של לשון־הזוהר הארמית.

לויתן

מעורר־סקרנות השם: לויתן — מדוע בחר בו הובס כשם לספרו? — המקור נמצא בשני פסוקי האחרונים של פרק מ"א בספר איוב; לאחר שהאל מתאר שם את כוחו הגדול של לויתן, הוא מסיים ואומר: "אין על עפר משלו, העשוי לבלי חת. את כל גבוה יראה, הוא מלך על כל בני־שחץ [ובנוסח האנגלי — בני גאווה]" (פרק כ"ח ב"לויתן"). הספק עוסק בחקר התארגנותם של בני־אדם לקהילה, קהיליה ומדינה. ה"לויתן" הוא אותו שלב השלטון המוחלט בו מאורגנים הכל בשלום ובבטחון. "ההמון המאוחד באישיות אחת קרוי קהיליה, באנגלית commonwealth, בלטינית Civitas. כך נוצר אותו לויתן גדול, או, אם נדבר ביתר יראת־כבוד, אותו אל־בריתמותה, אשר לו אנו חייבים תודה — אור הודיה לאלהי עולם — על השלום